

prof. dr hab. Elżbieta Rudnicka-Fira
Katedra Języka Polskiego
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Tomasza Jelonka

„Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach (na przykładzie nazw terenowych gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim)”

Rozprawa doktorska mgra Tomasza Jelonka to ambitne (liczące 529 stron wydruku komputerowego), oryginalne i wnikliwe studium o istotnych walorach poznawczych, poświęcone mikrotoponimii gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim, wpisujące się w szeroko pojęty obszar toponimii.

Ze względu na sposób analizy i interpretacji poszczególnych jednostek mikrotoponimicznych, praca ma charakter interdyscyplinarny – sytuuje się bowiem na pograniczu onomastyki, etnolingwistyki i dialektologii. Odwołuje się także do historii społeczno-gospodarczej, geografii fizycznej czy folkloru.

W tym obszernym, samodzielny, w sposób niezwykle rzetelny przedstawionym opracowaniu, doktorant dokonuje próby rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu wsi i jej mieszkańców utrwalonego w nazwach terenowych (co zaznaczył w tytule rozprawy). Nie są to zatem analizy przeprowadzane jak w tradycyjnych opracowaniach onomastycznych, nie chodzi tu o analizę formalną lub semantyczną, lecz o uwypuklenie związków, jakie zachodzą między językiem a kulturą mieszkańców badanego terenu – i taki właśnie sposób interpretacji stanowi novum tej pracy. Jej oryginalność dopełnia też materiał - gwarowe wypowiedzi informatorów, zawierające dane na temat motywacji semantycznej badanych mikrotoponimów (także ich refleksje w określonym kręgu kulturowym), na których opierał się autor w swoich analizach i interpretacjach.

Zgromadził bowiem i opracował 1013 nazw obiektów fizjograficznych, w tym 803 nazwy jednostkowe (zob. s.20), materiał bardzo bogaty i różnorodny. Uznanie i podziw budzi wieloletnia (lata 2011- 2017) eksploracja materiału w terenie, jego opracowanie - weryfikacja w Kartotece słownika nazw terenowych Polski (mieszcząca się w Łodzi) oraz w innych słownikach. To, że autor do każdej jednostki mikrotoponimicznej podchodził z wielkim pietyzmem świadczy fakt, że każdy mikrotoponim wraz z objaśnieniem był

potwierdzony przez co najmniej kilku mieszkańców badanego obszaru, co zwiększa jakość i rzetelność badań (przeprowadzał wywiady grupowe).

Na pochwałę zasługuje dbałość o prezentację zgromadzonej na potrzeby pracy bazy materiałowej. Należy podkreślić, że w swoich analizach doktorant przyjął nieco inny punkt widzenia (niż ogólnie przyjęty) na nazwy własne zakładając, iż mikrotoponimy zajmują szczególne miejsce wśród nazw własnych: „określenia obiektów fizjograficznych nie tylko znaczą, ale i oznaczają”(s.73). Nazwy terenowe mają zatem w większości przypadków czytelną dla mieszkańców wsi warstwę semantyczną, którą łatwo ustalić, mają u źródeł zawarte znaczenie i w związku z tym możliwa jest, jak twierdzi autor, ich analiza etnolingwistyczna opierająca się głównie na wiedzy informatora z danego terenu.

Dużym walorem pracy jest bardzo bogata literatura przedmiotu (bibliografia mieści się na 45 stronach: 306-350) i trzeba przyznać, że doktorant nie tylko się z nią zapoznał, ale ją głęboko i krytycznie przemyślał, niejednokrotnie wydobywając nawet drobne różnice w stanowiskach badaczy. Trzeba podkreślić, że nie jest to jedynie martwy spis, a literatura, która była obecna w trakcie lektury, w postaci cytowanej bądź referowanej. Dodać należy, że olbrzymia ilość wykorzystanej literatury nie zniewoliła autora. Mgr Jelonek ma wyraźnie skryształizowane poglądy na większość kwestii lingwistycznych, też pozalingwistycznych, co świadczy o jego profesjonalizmie.

Olbrzymia praca polegająca na ogarnięciu pragmatycznej literatury przedmiotu dała podstawy do syntetycznego, bardzo przejrzystego wykładu o stanie badań w zakresie nie tylko mikrotoponimii, ale też etnolingwistyki, dialektologii i językowo-kulturowego obrazu świata. Jest to cenna część pracy, bo w natłoku różnych szczegółowych interpretacji niejednokrotnie odczuwamy brak ujęć syntetycznych pomagających uchwycenia wiedzy „na teraz”.

Należy podkreślić, że mgr T. Jelonek bardzo dobrze orientuje się w ogromie tej literatury – w zasadzie w każdym rozdziale czy podrozdziale własne analizy i przemyślenia podpira uwagami referującymi stan badań z danego zakresu. I co ważne, referując różne stanowiska, autor stara się akcentować różnice występujące w postawach badaczy, w spojrzeniu na te same kwestie, przyjmując swoje stanowisko i uzasadniając je bądź merytorycznie, bądź korzyściami dla szczegółowych analiz własnego materiału.

Wysoko należy ocenić profesjonalizm autora w redagowaniu tekstu naukowego, przede wszystkim pochwalić klarowną i przemyślaną kompozycję rozprawy, co ważne w tak obszernej dysertacji (jak już pisałam, praca liczy 529 stron), Mgr Tomasz Jelonek skomponował tekst spójny, umotywowany tak ze względu na kolejność prezentowanych

zagadnień, jak i adekwatność treści do tytułów. Poruszanie się po tekście ułatwiają oznaczone i nazywane wewnątrznie fragmenty rozdziałów i części tych rozdziałów, co wiąże się także ze starannością pracy pod względem technicznym. Widać, że doktorant troszczy się o czytelnika swojej pracy.

Walorem rozprawy jest język, w pełni spełniający wymogi stawiane stylowi naukowemu – jasny, dojrzały, staranny. Dzięki tym cechom tekst czyta się z przyjemnością. Mgr Tomasz Jelonek jasno formułuje swoje myśli, logicznie szereguje problemy, porusza się z dużą swobodą w problemach, które mieści przytoczona obszerna, wieloaspektowa bibliografia.

Aby jak najdokładniej zrealizować temat podjęty w swojej dysertacji, czyli pokazać obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w nazwach terenowych gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim, autor podzielił zawartość swojej pracy na XI rozdziałów, przy czym *Wstęp* został przyporządkowany formalnie jako rozdział I. Skupia się na etnolingwistyce jako dziedzinie językoznawstwa, stanowiąc tło teoretyczne przygotowujące czytelnika do odbioru obszernej części materiałowej – w tym bowiem nurcie mieści się cała praca. Problematyka rozdziałów omawiana jest bardzo szczegółowo w licznych podrozdziałach i podpunktach, stanowiących skrupulatne elementy danego zagadnienia.

W rozdziale II doktorant przedstawia bardzo sensownie, dojrzałe i precyzyjnie rozwiązania metodologiczne, przedmiot, cel i zakres pracy. Jest to opracowanie bardzo pracochłonne, wymagające dyscypliny organizacyjnej, wiedzy teoretycznej i logicznego rozłożenia akcentów przy różnych ustaleniach badawczych, gdyż, jak już wiemy, praca sytuuje się na pograniczu etnolingwistyki, onomastyki i dialektologii, a głównym jej celem jest wydobycie z badanych mikrotoponimów językowo-kulturowego obrazu wsi i jej mieszkańców.

Kolejny rozdział III w sposób niezwykle precyzyjny i szczegółowy przybliży specyfikę terenu badań – gminę Wręczyca Wielka, uwzględniając jej wszystkie istotne czynniki, jak położenie, historię, środowisko przyrodnicze, ukształtowanie terenu, surowce, hydrografię, faunę, florę, pomniki przyrody, strukturę ludności i inne.

Łączy się z nim ściśle rozdział IV przedstawiający charakterystykę płaszczyzny językowej badanego terenu, co jest jak najbardziej uzasadnione – przemiany językowo-kulturowe oraz system fonologiczny i fonetyczny tamtejszej gwary.

Bardzo słusznie, z uwagi na charakter badanego materiału, autor w rozdziale V przedstawił rozważania teoretyczne na temat różnic między wyrazem pospolitym a nazwą własną.

Charakter teoretyczny mają też szeroko rozbudowane rozdziały VI i VII. Pierwszy z nich traktuje o nazwach terenowych (także miejscowych), o stanie badań, rozwiązaniach klasyfikacyjnych, także o ich funkcjonowaniu w polszczyźnie mówionej mieszkańców wsi. Drugi natomiast przedstawia ramy definicyjne JOS i stan badań w tym zakresie oraz językowo-kulturowy obraz społeczności wiejskiej.

W kolejnym rozdziale VIII autor przybliży zasady kategoryzacji z wykorzystaniem pól semantycznych i jednocześnie przedstawia swoją autorską klasyfikację mikrotoponimów, opierając ją o cztery wydzielone pola znaczeniowe.

Natomiast w następnym rozdziale IX przedstawia szczegółową analizę etnolingwistyczną wydzielonych wcześniej pól semantycznych, podsumowując ją odpowiednimi wnioskami wyłaniającymi się z analizy poszczególnych pól - w rezultacie z badanych mikrotoponimów wydobywa autor językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców, co jest głównym celem pracy.

Są to bardzo rzetelne, drobiazgowo i wnikliwie wieloaspektowe analizy poparte cytatami, a nieraz długimi tekstami gwarowymi (zapisanymi fonetycznie), co jest niezwykle istotne w obliczu zanikającej już dziś gwary – świadczy to o dodatkowych umiejętnościach i wiedzy doktoranta - nie tylko o znajomości gwary, jej systemu fonologiczno-fonetycznego, ale też o trafnej jej interpretacji w objaśnianiu niekiedy trudnych i skomplikowanych mikrotoponimów. Za naukowością i solidnością tych analiz przemawia fakt, że autor często powołuje się na różne słowniki – gwarowe, etymologiczne bądź ogólne (historyczne i współczesne) języka polskiego oraz na odpowiednią literaturę.

Rozdział X natomiast stanowią bardzo skrupulatne, sformułowane w 26 punktach wnioski końcowe ukazujące, że zrekonstruowany z mikrotoponimii obraz wsi i jej mieszkańców wykazuje zarówno cechy uniwersalne dla wszystkich wspólnot wiejskich, jak i typowe tylko dla mieszkańców badanej gminy.

Rozdział XI to obszerna bibliografia zamykająca część teoretyczno-analityczną pracy. Dalej zamieścił autor wykaz map, tabel, rycin, fotografii oraz wykaz skrótów użytych w tekście głównym pracy. Trzeba dodać, iż niewątpliwie elementy te znacznie wzbogacają opracowanie, podnosząc jego walory poznawcze.

Do pracy dołączony jest aneks, który zawiera obszerny (obejmujący strony od 357 do 518) *Słownik nazw terenowych gminy Wręczyca Wielka*, opatrzony bardzo szczegółowym wstępem, zawierającym niezbędne informacje na temat charakteru *Słownika*, jego zasad redakcyjnych itp. Należy podkreślić, iż istotą tego *Słownika* (stanowiącego 803 jednostki leksykalne) jest nie tylko rejestracja mikrotoponimów, ale przede wszystkim ukazanie ich

szerokiego tła kulturowego. Dlatego też oprócz definicji i materiału porównawczego ze źródeł leksykograficznych, każde hasło zawiera cytaty gwarowe (wypowiedzi respondentów) stanowiące podstawę etnolingwistycznej analizy materiału, mające najistotniejszą wartość w objaśnianiu każdej nazwy.

Dopełnienie aneksu stanowią również dwa przykładowe teksty gwarowe, fotografie najstarszych informatorów oraz fotografie przykładowych fiszek z kartoteki *Słownika nazw terenowych Polski*, co znacznie przybliży badany region, jego mieszkańców i kulturę, podnosząc tym samym walor pracy.

Jak wynika z przytoczonych wyżej pochwał, moja recenzja ma jednoznacznie pozytywny wydźwięk. Trudno wyobrazić sobie wartościową pracę naukową, która w trakcie lektury nie budzi żadnych zastrzeżeń i refleksji, czy też nie nasuwa pomysłu innego rozwiązania problemu lub jego uzupełnienia.

W trakcie lektury zastanawiałam się, czy nie warto byłoby opracować jeszcze jednego rozdziału stricte językoznawczego, w którym zostałyby przedstawiona formalna strona tych ciekawych mikrotoponimów, ich struktury językowe, typowe modele, schematy w zależności od znaczenia, ich strona gramatyczna, wykładniki słowotwórcze, etc. Znalazłyby się tu też (wymieniane w pracy) ciekawe struktury przyimkowe oraz ich zsubstancywizowane formacje. Można byłoby zwrócić uwagę na funkcje przyimków w mikrotoponimii całkowicie różniące się od funkcji tych struktur w języku ogólnym, co wiąże się z ciekawą ich semantyką (inny zakres znaczeniowy przyimków w gwarze niż w języku literackim), etc.

Trzeba przyznać, że w odpowiednich miejscach swego opracowania doktorant wspomina o stronie formalnej badanych mikrotoponimów – są to jednak informacje rozproszone w obszernym tekście. A niezwykle ciekawe byłoby ich opracowanie i zgromadzenie w jednym miejscu, pokazanie bogactwa ich formalnego zróżnicowania, a może nawet porównanie ze strukturami nazw miejscowych (?). Zaznaczam, że jest to jedynie propozycja (do dyskusji), którą autor może (ewentualnie) wykorzystać w dalszym przygotowaniu tekstu do publikacji. W niniejszym bowiem opracowaniu jasno określa zakres i cel swojej analizy, który konsekwentnie realizuje.

W rozdziale VIII, w celu odtworzenia językowo-kulturowego obrazu świata zakrzepłego w nazwach terenowych badanej gminy, autor przedstawia swoją, autorską kategoryzację mikrotoponimów, wymieniając liczne przykłady w czterech grupach semantycznych (i ich licznych podgrupach). Wydaje mi się, że ze względu na to, iż niektóre przykłady z racji swego charakteru należą do różnych grup semantycznych, dobrze byłoby

każdą z tych grup skomentować, a rozdział zakończyć odpowiednimi spostrzeżeniami czy wnioskami.

Jak w każdej pracy, zdarzają się i tu drobiazgi, z których wymienię tylko niektóre: Myślę, że niepotrzebny jest dodatkowy tytuł *Alfabetyczny spis nazw terenowych* (s.380), bo to myli – wcześniej jest: *Słownik nazw terenowych gminy Wręczyca wielka* (s.357), co też wielokrotnie (także skrót: SNT) powtarza się w tekście.

Poza tym należy uporządkować skróty (s.377) – niekonsekwencje w zapisach małych i dużych liter, np. Dr, a w *Słowniku* dr, Ł, a w *Słowniku* ł i inne.

Na s.22 pisze autor, że ostatni rozdział XI zawiera wnioski, a w *Spisie treści* i w tekście (s. 298) jest to rozdział X, przy czym rozdział XI w *Spisie treści* to Bibliografia, a w tekście brak numeru przy Bibliografii (i słusznie!).

Jak wynika z zaprezentowanego wyżej omówienia i zarazem uwag dyskusyjnych, mamy do czynienia z pracą rzetelną, budzącą podziw dla pracowitości jej autora, samozaparcią, cierpliwości i rzadko spotykanej u młodych ludzi kompetencji oraz dojrzałości. Jego analizy i relacjonowanie występujących na obszarze badanej gminy mikrotoponimów oraz odbitego w nich obrazu świata wsi i jej mieszkańców budzi zaufanie.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że recenzowana praca imponuje bogactwem zebranego materiału mikrotoponimicznego, rzetelnym podejściem badawczym, oryginalnością analiz, znakomicie dobraną i umiejętnie wykorzystaną literaturą przedmiotu, co zarazem świadczy o dojrzałości naukowej doktoranta i jego predyspozycjach do pracy naukowo-badawczej.

Jak już wcześniej pisałam, oceniam rozprawę doktorską Tomasza Jelonka wysoko.

W związku z powyższym stwierdzam, że przedstawiona mi do oceny dysertacja spełnia warunki stawiane rozprawom doktorskim i stawiam wniosek o dopuszczenie mgra Tomasza Jelonka do dalszych etapów zmierzających do pomyślnego zamknięcia przewodu doktorskiego.

Jednocześnie wnioskuję o wyróżnienie recenzowanej pracy doktorskiej mgra Tomasza Jelonka.

Kraków, 1 września 2017 r.

prof. dr hab. Elżbieta Rudnicka-Fira
